

Balla Tibor alezredes:

AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR HADSEREG KÉRDÉSE A KIEGYEZÉSTŐL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG (1867–1918)

Közös haderő kontra magyar nacionalizmus

ÖSSZEFOGLALÓ: A Habsburg Birodalomban a poroszoktól 1866-ban elszenvedett vereség után végbement katonai reformok kedvező lehetőséget teremtettek volna a korábbi császári–királyi haderő egy osztrák, illetve egy magyar hadseregre történő kettébontására. Ez a követelés azonban sem 1867-ben az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttkor, sem a következő öt évtized során nem valósulhatott meg – lényegében azért, mert azok a politikai erők, amelyek döntöttek a kérdésben, nem támogatták azt.

KULCSSZAVAK: császári és királyi hadsereg, önálló nemzeti hadsereg, parlamenti csatározások, magyar vezényleti nyelv, tisztikar, nemzeti vívmányok, magyar királyi honvédség, Nagy Háború, hadsereg szétválasztása

BEVEZETÉS

Az önálló magyar hadsereg igénye a bécsi udvar részéről teljesíthetetlen volt, hiszen élénken élt még az 1848–49-es szabadságharc emléke, s úgy tartották, hogy a rebellis magyarok kezébe kockázatos lenne saját hadsereget adni.¹ Minden magyar követeléssel szemben gyanakvással éltek, mivel úgy vélték, a magyar lakosság végső célja a Habsburgoktól való függetlenedés, akár a dinasztia bukása árán is. Az uralkodó mint legfelsőbb hadúr mindvégig ragaszkodott az osztrák–magyar haderő egységéhez, nemzetek feletti jellegéhez, mivel abban látta ütőképességének zálogát, a birodalom nagyhatalmi pozíciójának biztosítékát. A Monarchia nemzetiségi ellentéteit távol akarta tartani a hadseregtől.

A kiegyezési tárgyalásokon a magyar politikusok, főleg Deák Ferenc és gróf Andrássy Gyula, a külön magyar hadsereg kérdését fel sem vetették, mivel ők maguk is meg voltak győződve a haderő egységének elsőrendű fontosságáról. A hadsereg egységét tehát mindketten a kiegyezés alapjának tekintették, mely nélkül a közös és kölcsönös védelem nem valósulhat meg. Vagyis ha nincs egységes haderő, nincs kiegyezés sem.

A kiegyezésről alkotott 1867. évi XII. törvénycikk 11. paragrafusa „magyar hadseregről” szól mint „az összes hadsereg kiegészítő részéről”. Ez a kitétel vitatható volt, mindenki saját felfogása szerint értelmezhetette. Andrássy magyar miniszterelnök jól látta, hogy jelentős magyarországi belpolitikai erők sorakoztak fel a magyar hadsereg ügye mellett. Éppen ezért

¹ Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc idején megszervezett magyar Honvédség mintegy másfél éven át sikeres hadműveleteket folytatott a császári–királyi és az orosz hadsereg túlerőben lévő csapataival szemben. Vö. Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Korona Kiadó, Budapest, 2001.

komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy ha már a közös haderővel egyenértékű magyar hadsereg nem is jöhet létre, valamilyen fegyveres ereje (honvédsége) mégis legyen a magyarságnak. Hosszas tárgyalások után sikerült elfogadtatnia tárgyalópartnereivel és az uralkodóval, valamint honfitársaival egy alacsony létszámú, kiegészítő szerepre szánt, tüzérség és műszaki alakulatok nélküli magyar királyi honvédség létét, amely egy reménybeli önálló magyar haderő alapjának tűnhetett.²

A SOKNEMZETISÉGŰ OSZTRÁK–MAGYAR HADERŐ FELÉPÍTÉSE

Az 1868-as véderőtörvények szerint a fegyveres erőt a császári és királyi (vagy közös) hadsereg és haditengerészet, valamint a két honvédség (magyar királyi, illetve az osztrák császári–királyi Landwehr), a magyar királyi népfelkelés és a császári–királyi Landsturm együttesen alkotta. (1868-ban az uralkodó „az írásos érintkezés egyszerűsítése érdekében” elrendelte a „k. k. Heer” azaz a császári–királyi, nem pedig császári és királyi hadsereg, hadügyminisztérium stb. használatát. Ez a megjelölés nyilvánvalóan ellentétben állt a dualizmus szellemével. A kifejezés jogszerű voltát 1873 óta vitatta a magyar kormány. 1889-ben Tisza Kálmán magyar miniszterelnöknek sikerült elérnie, hogy azt követően a közös hadsereg elnevezése hivatalosan „kaiserlich und königliches Heer”, „k. u. k. Gemeinsames Heer”³ lett.)

A szárazföldi haderőt alkotó közös hadsereg, honvédség és népfelkelés három vonalat jelentett. Ezen alkotórészek a szervezettség, a kiképzettség, a fegyverzet minősége, valamint a bevetettség foka szerint tértek el egymástól.

A honvédség (és az osztrák Landwehr) a fegyveres erőnek csak második vonala, kiegészítő része volt. Békében gyenge létszámú keretek képezték a hozzá tartozó csapatokat. Háború esetén a közös hadsereg támogatására és honvédelemre, béke idején pedig kivételesen a belső rend és biztonság fenntartására is alkalmazhatták csapataikat.

A közös hadsereg és a honvédség illetményei, ugyanazon fegyvernemének szolgálati és gyakorlati szabályzatai, jelvényei és rendfokozati jelzései, valamint fegyverzete és felszerelése megegyeztek. (A felsoroltak egyben a haderő egységes voltát biztosították.)

A magyar királyi honvédség különállása több dologban is megnyilvánult: a közös hadsereggel ellentétben nem a német, hanem a magyar és a horvát volt a szolgálati nyelve, a honvédek ruházata magyaros elemeket, zászlói nemzeti színeket és címet tartalmaztak, ezzel is a nemzeti jelleget hangsúlyozták, a tisztek és a legénység az uralkodóra mint magyar királyra tettek esküt. Az 1868-ban felállított honvédségben az 1848–49-es honvéd hagyományok is tovább éltek, hiszen az új honvéd tisztikarba közel 400, egykoron az 1848–49-es szabadságharcban (hadnagy–ezredesi rendfokozatot elért) tisztként szolgált személy is bekerült, sőt vezető beosztásokat töltött be, mint pl. gróf Andrássy Gyula honvédelmi miniszter, Hollán Ernő, Máriássy János és Czillich Eduard tábornokok.⁴

A dualizmus keretei között hiányoztak a szervezeti feltételei annak, hogy a honvédségből önálló magyar hadsereg jöjjön létre, de még inkább igaz volt ez a k. u. k. hadsereg esetében. 1914-ben a közös hadsereg 102 gyalogezrede közül 47 a történelmi Magyarország területéről kapta újoncait, ám mivel az ország maga is soknemzetiségűnek volt tekinthető (a háború

² Pollmann Ferenc: *Trianon felé. A magyar hadsereg ügye a kiegyezéstől Trianonig*. Püldo Kiadó, Budapest, 2008, 11–16.

³ Jelentése: császári és királyi hadsereg, cs. és kir. közös hadsereg.

⁴ Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2015, 239.

kitörésekor Magyarország lakosságának kevéssel több mint a fele magyar nemzetiségű), közülük csupán 15-ben érte el a magyar ajkúak aránya a 75%-ot. A legalább 90%-ban magyar anyanyelvű ezredeből (melyeket már színmagyarnak tekinthetünk) csak nyolc⁵ létezett.

A 32 honvéd gyalogezred közül 11-ben érte el a magyarok aránya a 75%-ot, és csak nyolc⁶ volt közülük színmagyar.

A közös hadsereg huszárezredeiben 16-ból 12 elérte a háromnegyedes arányt, és kilenc ezred állománya volt színmagyarnak tekinthető. A tíz honvéd huszárezredből csak három (a budapesti 1., a debreceni 2. és a kassai 5.) felelt meg az utóbbi kritériumnak, és további kettőben (a szegedi 2. és a szabadkai 4.) érte el a magyar legénység a 75%-os arányt. A közös hadsereg tüzérségénél, műszaki és vonatcsapatainál csak elvétve vagy egyáltalán nem voltak túlnyomórészt magyar állományú alakulatok. A honvéd tüzérség 8 tábori ágyúezrede közül három (a budapesti 1., a kassai 3., a lugosi 8.) legénységét tekinthetjük színmagyarnak, a szegedi 1. honvéd lovas tüzérosztály legénységének több mint háromnegyede volt magyar. Ebből a soknemzetiségű haderőből szinte lehetetlen lett volna magyar hadsereget létrehozni.⁷ Egy önálló magyar fegyveres erő ráadásul képtelen lett volna megőrizni az ország integritását.⁸

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a dualista elv a hadügy vonatkozásában több ponton is sérült a Monarchiában. Ennek egyik megnyilvánulása volt, hogy a közös hadseregen belül nem alakult ki magyar hadsereg. A másik szembetűnő jelenség, hogy a hadsereg megrendeléseit nem osztották el arányosan a birodalom két része között, azonban ebben az ipari színvonal különbözősége is szerepet játszott. (A közös hadügyminisztérium csak 1902-ben fogadta el elviekben a hadseregszállítások kvóta szerinti teljesítését. Magyarország részvállalása a hadsereg ipari szállításaiban csak 1904-től közelítette meg a kvóta szintjét, 1908-ban például 35,7 százalékkal vett részt a hadiszállításban.)⁹

HARC A NEMZETI HADSEREGÉRT A PARLAMENTBEN

A magyar politikai elit számára a nemzeti hadsereg kérdése a dualizmus egész ideje alatt a legkényesebb probléma maradt. Főként a függetlenségi párti ellenzék tartotta folyamatosan szőnyegen az ügyet, komoly gondot okozva a kormánytöbbségnek a magyar parlamentben. Az ellenzék támadásának fő célpontja a német vezényleti és szolgálati nyelvű, dinasztikus szellemű közös hadsereg – az ország belső önállóságának csorbítója, az önálló magyar nagyhatalmi igények korlátozója, a középosztály számára a katonai karrier, a biztos előmenetel gátja – volt, amely nem különült el osztrák és magyar részre. A magyar társadalom és közvélemény mindvégig idegennek érezte azt, sőt a birodalom osztrák felének népei sem igazán tekintették magukénak. Az iránta érzett ellenszenvben szinte egyesült a nemzet. Az egyszerű emberek apái, nagyapái szabadságküzdelmének elfojtóját gyűlölte benne, a mindennapokban gyűlölte a német vezényletet, amely még gyötrelmesebbé tette az amúgy is sanyarú katonaeletet. A közös hadsereg nemcsak a fentebbi nemzeti sérelmek terrénuma volt,

⁵ A győri 19., a budapesti 32., a kassai 34., a kecskeméti 38., a debreceni 39., az egri 60., a szolnoki 68. és a székesfehérvári 69. cs. és kir. gyalogezredek.

⁶ A budapesti 1., a debreceni 3., a kassai 9., a miskolci 10., a székesfehérvári 17., a budapesti 29. és 30., továbbá a veszprémi 31. honvéd gyalogezredek.

⁷ Pollmann: i. m. 18–19.

⁸ Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Gondolat Kiadó, Budapest, 1993, 78.

⁹ Hermann (szerk.): i. m. 240–241.

hanem az az intézmény, ahol a magyar a birodalom számos nemzetének egyikévé süllyedt. Nemzeti szempontból sérelmes volt, hogy a közös hadsereg csapatai nem voltak alárendelve a magyar kormánynak, ami azt eredményezte, hogy a szerves kapcsolat hiánya miatt a hadsereg messze nem bírt olyan súllyal a társadalomban és az államban, mint Ausztriában.

Magyarországon a katonai követelés politikai program, mozgósító, pártokat összetartó jelszó, vélt és valódi sérelmek levezetője volt. A magyar vezényleti és szolgálati nyelv, valamint a nemzeti jelvények használata egyben a nemzeti szuverenitás teljesebbé tételét és annak a ténynek az evidenciaként való elfogadását jelentette, hogy a magyar az uralkodó nemzet a magyarországi nemzetiségek felett.¹⁰

A magyar politikai közvélemény azért volt elégedetlen a közös hadsereggel, mert abban nem érvényesült a magyar nyelv, és a külsőségekben nem jutott kifejezésre Magyarország állami különállása. A közös hadseregben minden „osztrák” volt: a közös hadügyminisztérium (a hadügyminiszterek között egyetlen magyar sem akadt), a főparancsnokság, a hadtest és a katonai parancsnokságok (a tábornoki kar és a vezérkar tagjainak 4-5%-a volt magyar születésű, szemben a németek 60, a szlávok 18%-os arányával), a fekete-sárga zászlók és a császári jelvények, mindenekelőtt pedig a szolgálati és vezényleti nyelv. Mindez ellentmondott egy nemzetileg és politikailag önálló, nagyhatalmi törekvésekkel bíró, független állam képének. Sokkal inkább szerettek volna látni magyar részről egy teljesen önálló magyar hadsereget saját főparancsnoksággal és saját szolgálati nyelvvel, amely csak háború esetén kerülne az uralkodó mint legfelsőbb hadúr vezénylete alá.¹¹

A magyar társadalom és az ellenzéki politikusok, ha már az önálló magyar hadseregről kénytelenek voltak lemondani, legalább a közös hadsereg magyar részét szerették volna nemzetivé, magyarrá tenni. Mivel a közös hadsereg (és a közös haditengerészet) fejlesztéséhez szükséges létszámemelést és összegeket a magyar országgyűlésnek kellett megszavaznia, ezért az ellenzéki honatyák cserébe „nemzeti vívmányokat” kívántak. Szerették volna, ha minden magyarországi illetőségű katona a honvédséghez kerül, továbbá, ha minden magyar kiegészítésű közös hadseregbeli ezredben magyar lesz a vezényleti és a szolgálati nyelv, ezekben használhatják a magyar zászlót és rangjelzéseket. Ha ezeket nem kapták meg, az ellenzéki politikusok obstrukcióval kívánták megakadályozni a véderőjavaslatok elfogadását. A hadsereg kérdése arra is alkalmas volt, hogy az ellenzék kormányt buktasson, hiszen a véderőjavaslatok elleni obstrukció népszerű volt a közvélemény szemében, és a nemzeti vívmányok jelszavával széles tömegeket tudtak maguk mögé állítani. A hadsereg kérdése a dualizmus időszakában több alkalommal okozott súlyos belpolitikai válságot, főként 1889-ben, továbbá 1903–1904-ben és 1911–1912-ben.¹²

A véderőtörvény körüli, tízévenként ismétlődő budapesti parlamenti viták 1889-ben nagyon kiéleződtek, a vita ezúttal is a közös hadsereg vezényleti nyelve körül folyt, és ehhez társult a tartalékos tisztikarba való felvételhez kötelező német nyelvvizsga. Az ellenzék a véderőtörvény-javaslat megszavazása fejében a magyar nyelv érvényesülését kívánta a katonai oktatásban. Az uralkodó ismét elutasította a magyar követeléseket, mert felismerte, hogy a fegyveres erők két részre tagolása miatt számos további részre kellene felosztani a

¹⁰ Somogyi Éva: A hadseregfejlesztés és a birodalmi egység ellentmondásai a századfordulón. (Honvédtüzérség 1904.) Hadtörténelmi Közlemények, 1982/4, 638–643.

¹¹ Christian Frech: Die Armeefrage in Österreich-Ungarn nach dem Ausgleich 1867–1914. Diplomarbeit. Wien, 1988, 26.

¹² Katus László: A közös hadsereg a dualista rendszerben. In: Rác Árpád (szerk.): Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Rubicon-Aquila Könyvek. Budapest, 2000, 329.

Monarchiát, amely a birodalom felbomlásához vezetne. A magyar városok utcáin heves tüntetések zajlottak, s noha végül a törvényhozás elfogadta a véderőjavaslatot, a hadvezetőség és a magyar politikusok között fennálló kevés jóindulat is szertefoszlott.¹³

A hadsereggel összefüggésben jelentkező magyar nacionalizmus és a feszült viszony kiváló példája, ami 1890-ben történt: a budapesti kormány megtagadta az uralkodó születésnapja alkalmából rendezett katonai parádén való részvételtre Bécsbe tartó bosznia-hercegovinai zászlóaljából álló csapatszállítmány áthaladását magyar területen, amit azzal indokolt, hogy a magyar alkotmány tiltja idegen csapatok áthaladását az ország területén. A bosnyák csapatokat így tengeri úton, majd vonaton szállították a császárvárosba.¹⁴

1903–1905 között a hadsereg kérdése ismét kormányválsághoz vezetett. A Fejérváry Géza honvédelmi miniszter által kidolgozott, a császári és királyi hadsereg, valamint a honvédség létszámemelésének javaslata kapcsán Apponyi Albert, a képviselőház elnöke emlékiratában azt javasolta: az újonclétszám emelését tegyék függővé a hadseregre vonatkozó nemzeti követelések teljesítésétől, így a hadsereg zászlói és jelvényei feleljenek meg a magyar közjognak, a magyarországi illetőségű tiszteket helyezték át a magyar ezredekhez, magyar állampolgár ne kaphasson tiszti rangot a közös hadseregben, ha nem tud magyarul. A Függetlenségi Párt ezt megtoldotta azzal, hogy a javaslat megszavazását a magyar szolgálati nyelv és a magyar alkotmányra teendő eskü bevezetésétől, magyar katonaiskolák felállításától tette függővé. A függetlenségi obstrukciója nyomán Széll Kálmán miniszterelnök lemondott. Az uralkodó által is elfogadható, mérsékelt magyar kívánságok megfogalmazására 1903 szeptemberében a kormánypárt vezetőiből kilenctagú bizottságot hoztak létre. A kívánságok között szerepelt a magyar jelvények (pl. címer) alkalmazása a közös hadseregben, a magyar nyelv érvényesítése a katonai büntetőeljárásban és a tisztképzésben, a magyar tisztek áthelyezése a magyar kiegészítésű ezredekhez.

Az uralkodó még abban az évben több engedményt is tett a magyaroknak a hadsereget érintő kérdésekben, pl. beleegyezett a magyar tiszteknek a magyar kiegészítésű ezredekhez történő áthelyezésébe, a katonai bíróságok nyelvhasználatában is engedékenynek mutatkozott, elrendelte, hogy a közös hadsereg magyarországi katonai épületeire a fekete-sárga császári mellé felvonhassák a nemzeti színű magyar zászlót is, a német szolgálati és vezényleti nyelv kérdésében azonban hajthatatlan maradt.¹⁵

1911–1912-ben ismét belpolitikai vitákat generált a közös hadsereg ügye. 1912. június 4-én Tisza István képviselőházi elnök a parlamenti obstrukciót letörve, a kormánypárti többséggel megszavaztatta az új törvényt a véderőről és a honvédségről.¹⁶

A TISZTIKAR ÉS A MAGYAR NYELVHASZNÁLAT A HADSEREGBEN

Ausztria–Magyarországon az egységes és nemzetek felett álló közös hadsereg volt a legjelentősebb összetartó erő. A tisztikar volt viszont az a testület, mely az összbirodalmi szellemet a leginkább megtestesítette. A tiszteket az uralkodóhoz és a Monarchiához fűződő töretlen hűség jellemezte.

A hagyományos magyar követelést, hogy a Magyarországról sorozott ezredekben minél több magyar tiszt szolgáljon, az 1880-as évektől a hadvezetés maga is szorgalmazta, csupán

¹³ Deák: i. m. 88–89.

¹⁴ Frech: i. m. 12.; Deák: i. m. 89.

¹⁵ Frech: i. m. 35.

¹⁶ Katus: i. m. 330–331.

csak az ezrednyelv ismerete miatt is. Azt viszont, hogy a magyar ezredekben kizárólag magyar honos tisztek legyenek, az uralkodó nem fogadta el, mivel ellenkezett hadserege egységéről vallott nézeteivel. Más lapra tartozik, hogy ehhez nem is állt volna elegendő magyar katonatiszt rendelkezésre.¹⁷

A századforduló után már a magyar királyi honvédségben szolgált az aktív magyar származású tisztek fele, a császári és királyi alakulatokban szolgálatot teljesítők közül is sokan kérték áthelyezésüket a honvédséghez.¹⁸ A közös hadseregbeli tisztek tekintélye ugyan nagyobb, szakképzettsége magasabb volt a honvédségben szolgáló bajtársaikénál, ugyanakkor a második vonalban szavatolták számukra a gyorsabb előreljutást a ranglétrán. (Ennek ellensúlyozására az előléptetések során a hadseregben a magyar származású tiszteket preferálták, továbbá kedvezőbb karrierlehetőségeket kínáltak számukra.) A közös hadseregben szolgáló magyarok feltehetőleg tehetségesebbek voltak és nagyobb hivatástudattal rendelkeztek azoknál, akik átmentek a kevésbé elismert honvédséghez.¹⁹

1904-ben a magyar kormány elérte, hogy a bécsújhelyi Katonai Akadémián bevezették a magyar nyelv kötelező oktatását, a közös hadsereg magyarországi katonaiskoláin pedig kötelezővé tették számos tárgy tanítását magyar nyelven, még olyanok számára is, akik nem Magyarországról származtak.²⁰ A nyelvi követelményeket enyhítették a magyar tisztjelöltek számára: magyarul lehetett felvételizni a magyarországi császári és királyi hadapródiskolákba, ennek eredményeként 1905–1907-ben a magyar kadétek több mint 80 százaléka már az ország határain belül tanult.

A soknemzetiségű Monarchia hadserege célszerűségtől vezérelve használta vezényleti és szolgálati nyelvként a németet. A besorozott bakák ugyanis tíz nagyobb és tucatnyi kisebb nyelvet beszéltek. Jelentős lépésnek számított tehát, hogy 1906-ban bevezették a magyar ezrednyelvet azokban az ezredekben, ahol a legénység legalább 20 százaléka magyar anyanyelvű volt. A korábbi 25 közös gyalogezred helyett 37-ben lett a magyar az egyik ezrednyelv.²¹ Azt a közkatonák kiképzésénél és a velük való érintkezésre használták, melyet a tiszteknek és altiszteknek is három éven belül el kellett sajátítaniuk. (Amennyiben valamelyik tiszt nem teljesítette az adott nyelvből előírt vizsgakövetelményeket, addig nem léptették elő, amíg sikeresen le nem vizsgázott.) Természetesen a magyar ezredeknel is több ezrednyelv lehetett, ha az alakulatban még nagy számban szolgáltak német anyanyelvű, szlovák, rutén, román, szerb, horvát vagy szlovén nemzetiségű katonák. 1914-ben a közös hadsereg ezredeinek 90%-ában a tiszteknek a németen kívül még legalább egy, de többnyire két nyelvet kellett ismerniük.

A hadsereget érintő nyelvi kérdésekben 1912-ben újabb siker született, mivel a közös haderő új bünvádi perrendtartása Magyarországon a magyart, Horvátországban a horvátot tette a katonai bíróságok hivatalos nyelvévé.²²

¹⁷ Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1999, 179.

¹⁸ Hajdu: i. m. 111., 114.

¹⁹ Deák: i. m. 234.

²⁰ Deák: i. m. 118.

²¹ Hajdu: i. m. 118–119.

²² Katus: i. m. 330–331.

A NEMZETI VÍVMÁNYOK ÉS A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG

A nemzeti vívmányokra a magyar politikusok és kormányok azonban nemcsak a császári és királyi hadsereg, hanem a honvédség vonatkozásában is törekedtek. A dualizmus idején a nemzeti haderőnek tekintett magyar királyi honvédség jelentős szervezeti fejlesztésére, létszámának emelésére, felszerelése és fegyverzete minőségének javítására törekedtek (a közös hadsereg rovására), abban mintegy az önálló magyar hadsereg magvát látták. Az osztrák Landwehr is követte a magyar példát. Ennek következtében a két honvédség gyalogsága és lovassága időnként jobb felszereléssel rendelkezett, mint a közös hadsereg megfelelő egységei, 1914-re pedig már vitathatatlanul a szárazföldi haderő első vonalába tartoztak,²³ a két népfelkelés pedig felzárkózott annak második vonalába.

Mint köztudott, a magyar királyi honvédség 1868–69-ben csupán gyalogos- és lovascsapatokból alakult meg. A gyalogságot 82 zászlóalj (ebből 4 horvátországi kiegészítésű volt), a lovasságot pedig 32 század (28 huszár- és 4 horvát dzsidadalakat) alkotta. 1872 és 1875 között mindössze három évig állottak fenn a honvédség kötelékében a szórólöveg²⁴-alakulatok, amelyek a hiányzó honvéd tüzérség pótlására voltak hivatottak.

A honvéd tüzérség létrehozására vonatkozó igények magyar részről igen korán jelentkeztek. Az 1868-as véderőtörvény-tervezet 1868. július 30-tól jó egy héten át tartó országgyűlési vitája során a balközép vezéralakjai – Tisza Kálmán (a későbbi miniszterelnök) és Ghyczy Kálmán – már hangosan követelték a honvéd tüzér- és műszaki alakulatok felállítását. Azon túlmenően az akkoriban üléselőző közös minisztertanácson is szóba került a tüzérség kérdése.

A későbbiekben is állandóan napirenden tartott kívánság maradt a tüzérség ügye. Az 1868-as viták elülte után az ellenzéki képviselők a magyar országgyűlésben évről évre felvetették a tüzérség kérdését, erre főként a honvédelmi tárca éves költségvetésének, valamint a császári és királyi hadsereg újoncjutalékának megszavazása körüli viták során adódott alkalom.

Az ellenzéki bírálatok kereszttüzeiben a kormány néhányszor kényes helyzetbe került és igyekezett megkerülni a problémát. A mindenkori honvédelmi miniszter az esetek túlnyomó többségében azzal háritotta el az őt ért támadásokat, hogy a rövid tényleges szolgálati idő, valamint a nyolchetes alap kiképzés nem lenne elegendő arra, hogy ebbe a fegyvernembe tartozók maradéktalanul elsajátíthassák a tüzérszakma fogásait. Az érvek sorába tartozott még, hogy a takarékosági szempontok, illetve a rendelkezésre álló kevés számú képzett tiszt is gátolják a tüzérség felállítását. Ugyanakkor a honvédelmi tárca feje mindig megnyugtatta a képviselőket, hogy háborús konfliktus alkalmával, illetőleg mozgósítás esetén a honvéd csapatok megkapják a hozzájuk rendelt közös tüzérütegeket.

1904 februárjában Tisza István magyar miniszterelnök a honvédség tüzérséggel való ellátását kérte az uralkodótól. Arra hivatkozott, hogy ezt a régi magyar követelést korábban mindig azzal utasították vissza, hogy a honvédségnél töltendő kétéves szolgálati idő nem

²³ 1914. július végén, az első világháború előestéjén, Ausztria–Magyarország lakossága 51,4 millió főt számlált. A magyar királyi honvédség békeállománya 1914-ben alig haladta meg a 30 000 embert, hadiállományát mintegy 200 000 fő képezte. (Nagyságrendileg a Monarchia fegyveres erejének egytizedét jelentette.) Kötelékébe 32 gyalogezred, 10 huszárezred, 8 táborigényezred, 1 lovas tüzérosztály tartozott, amelyeket 8 gyalog- és 2 lovashadosztályba, valamint 8 tüzérandárba vontak össze. A dunai birodalom fegyveres erejének hétnyolcad része a közös hadseregben összpontosult. A szárazföldi haderő békelétszámába 36 000 tiszt és 414 000 főnyi legénység, összesen 450 000 ember tartozott. Az egész haderő hadiállományát 1,8 millió fő alkotta, ennek mintegy 30 százalékát Magyarország állította ki. Vö. Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Erster Band. Unter der Leitung von Edmund Glaise-Horstenau. Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, Wien, 1930, 80.

²⁴ Kézi erővel működtetett gyorstüzelő fegyver.

elegendő az e fegyvernemhez beosztottak kiképzésére. Mivel a hadsereg egészében két évre tervezik csökkenteni a szolgálat idejét, ezért ez az érv nem tartható fenn. Hangsúlyozta, hogy a terv politikailag veszélytelen, nem érinti a hadsereg egységét. Ferenc József és Heinrich Ritter von Pitreich közös hadügyminiszter katonailag egyaránt előnyösnek tartotta Tisza előterjesztését. Elvi beleegyezésük mellett úgy gondolták, csak fokozatosan, több év alatt valósulhat meg a terv, a tüzérség általános újjászervezése keretében. Az uralkodó az 1904. április 23-i minisztertanácson a következőket mondta: „*A honvéd tüzérségi alakulatok felállítását annak idején, a honvédség megteremtésekor, bizalmatlanságból nem engedjük. Azóta azonban a honvédség olyan irányban fejlődött, hogy nincsen ok a bizalmatlanság további fenntartására.*” (A bécsi vezető katonai körök honvédséggel szembeni gyanakvása csak a honvéd csapatok 1878-as boszniai sikeres szereplése után kezdett eloszlani, azonban nem szűnt meg teljesen.) Sajátos módon a tervek végrehajtását egészen 1912-ig a magyar parlamenti ellenzék vég nélküli beszédekből álló obstrukciója hátráltatta.²⁵

A MAGYAR HADSEREG KÉRDÉSE A NAGY HÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

Az I. Ferenc József halála után, 1916 novemberében trónra került új uralkodó – osztrák császárként I., magyar királyként IV. Károly – komolyan törekedett a dualista állam működésének belső reformjaira, bár azok megvalósíthatósága sokszor kérdéses volt. Uralkodása alatt újra napirendre került a külön magyar hadsereg ügye.

1917. augusztus 20-án dr. Wekerle Sándor lett az új magyar miniszterelnök, aki a parlamentben a választójogi kérdést úgy vélte megoldhatónak, hogy a magyar képviselőházi ellenzéknek egy gesztust tesz a magyar hadseregére vonatkozó követelések kérdésének felvetésével, amely 1913 óta nem került terítékre. Megpróbálta meggyőzni Károly császár és királyt, hogy csak egy a hadsereg kérdésében tett engedmény veszi rá a nemzetet, hogy kövessék Wekerle elképzeléseit a választójogi reform kérdésében.²⁶ A magyar miniszterelnök annak érdekében, hogy kedvező parlamenti helyzetet teremtsen, feladta a kiegyezés egyik alappillérét, a hadsereg közös voltát, és azáltal a nem sokkal korábban a birodalom két fele által megkötött gazdasági kiegyezést is aláasta.

Károly felkarolta a gondolatot, így az a legfelső katonai és politikai vezetés számára is megvitatandóvá vált. Az uralkodó belpolitikai szempontból is hasznot remélt attól, hogy 1917 őszén komolyan felvesse egy önálló magyar hadsereg létrehozásának lehetőségét.

1917. december 4-én a bécsi Hofburg Sándor-lakosztályában a magyar hadsereg ügyéről koronatanácsot tartottak, amelyen az uralkodó és főhadsegéde, a közös hadügyminiszter, az osztrák és a magyar honvédelmi miniszter, valamint a haderő vezérkari főnöke, továbbá hét tábornok vett részt. Előzetesen mindnyájan megkapták a Szurmay Sándor gyalogsági tábornok, magyar honvédelmi miniszter által az uralkodó felszólítására készített, „A függőben lévő hadsereg kérdések rendezése a Magyar Szent Korona országaiban” címet viselő munkaanyagot.²⁷ Abból kiderült, hogy mennyire szerteágazó kérdések merültek fel egy leendő magyar hadsereg felállítása esetén. A Szurmay által kidolgozott három változat közül a harmadik bizonyult egyedül a jelenlévők által támogathatónak. Annak lényege, hogy a létező császári és királyi haderőt két egymást kiegészítő részre, egy magyarra és egy osztrákra osztanák, és

²⁵ Hermann (szerk.): i. m. 239.

²⁶ Johann Christoph Allmayer-Beck: AOK und „Armeefrage” im Jahre 1918. Österreichische Militärische Zeitschrift (ÖMZ), Heft 6/1968, 432.

²⁷ Kriegsarchiv (KA) Wien, Militärkanzlei Seiner Majestät (MKSM) 1918 38-2/1.

azokba olvasztanák bele a magyar honvédséget, illetve az osztrák Landwehrt. Megőriznék az összhaderő egységét szervezeti, vezetési, kiképzési téren. A tábornoki kar és a törzskarok szintén egységesek maradnának. Jelentős változás lenne, hogy bevezetnék a magyar vezényleti és szolgálati nyelvet valamennyi magyarországi kiegészítésű csapattestnél, intézetnél, valamint a Magyarországon működő magasabbparancsnokságoknál és azok hivatalainál, intézményeinél. Ezeket a hadseregrészekben belül még az írásbeli érintkezést is magyarul kellene folytatni, bár a német mint közvetítő nyelv használata megmaradna a Legfelsőbb Főparancsnoksággal folytatandó levelezésben. Viszont a hadsereg magyar részénél szolgáló valamennyi tisztnek meg kellene tanulnia németül beszélni és írni. Ezeket a helyeket egy átmeneti idő után már kizárólag magyar állampolgárok tölthetnék be. Mindkét honvédelmi minisztérium beleolvadna a közös hadügyminisztériumba, amely azután egy magyar és egy osztrák hadügyminisztériummá válna szét. A közös hadiflotta ügyeinek intézésére egy haditengerészeti minisztériumot kellene létesíteni, amelynek közös jellege megmaradna, és fennhatósága még kiterjedne a Legfelsőbb Főparancsnokság szerveire, valamint a Bosznia-Hercegovina területéről kiegészülő csapattestekre.²⁸

A két hadügyminisztérium önállóan felügyelné a két társország hadseregének kiegészítését, kiképzését és elhelyezését – részben a vezérkar főnökének egyetértésével. A két hadsereg két önálló katonai igazságszolgáltatási szervezettel is bírna, a harmadik Bosznia-Hercegovinában lenne. Az 1917-ben létező Hadsereg-főparancsnokság (AOK) a jövőben nemcsak háborúban, hanem békében is fennmaradna, mint Legfelsőbb Főparancsnokság, kiegészülve egy állandó Főszállásmesteri Hivatallal.

Összességében közös intézmények maradnának a Haditengerészeti és Hadügyminisztérium, a Legfelsőbb Főparancsnokság, az uralkodó katonai irodája, a tábornoki kar és a törzskarok, a haditengerészet (német vezényleti és szolgálati nyelvvel). A bosznia-hercegovinai csapatoknál szintén megmaradna a német nyelv használata, ameddig a két tartomány államjogi helyzetét véglegesen nem rendezik.

Szurmay szerint ez az alternatíva a szervezeti egyszerűsítés mellett azzal az előnnyel is járna, hogy általa a magyar nemzeti törekvések kielégítően megvalósulnának, és így megszűnnének az állandó problémák ezen a területen, ezáltal a haderő egésze működésének személyi és anyagi feltételei a legnagyobb mértékben biztosíthatóak lennének.

Mit jelentett volna a magyar honvédelmi miniszter által elképzelt reform a számok nyelvére lefordítva? A javaslat szerint az új hadseregben az első magasabbegység a hadosztály lenne, mely gyalogsági csapatok mellett lovas-, tüzér, vonat- sőt repülőcsapatokat is magában foglalna. Egy ilyen összefegyvernemi hadosztály 12 gyalog- (illetve vadász-) ezredből, és 1 lovasezredből, továbbá 3 tüzérezredből állna. A gyalogezredek általában 3 zászlóaljat foglalnának magukban. A hadsereg magyar része összesen 312, az osztrák 381, a bosznia-hercegovinai kontingens 28 zászlóaljból tevődne össze, így a haderő ereje 721 zászlóaljat tenne ki. Ez 60 hadosztálynak (26 magyar, 32 osztrák, 2 bosznia-hercegovinai) felel meg. Ehhez jönne még egy kombinált tanhadosztály, főleg kiképzési és kísérleti célokra. A későbbiekben a hadosztályokat hármassával összesen 20 hadtestbe szerveznék (10 osztrák, 8 magyar, 2 bosznia-hercegovinai). A hadkiegészítési kerületek is megváltoznának: azokból Ausztriában 6, Magyarországon 5, Bosznia-Hercegovinában pedig egy jönne létre.

²⁸ Pollmann: i. m. 23–25.

A magyar hadseregen belül megmaradna a horvát-szlavóniai területekről kiegészülő csapattestek különállása. A 312 magyar zászlóaljából összesen 38 lenne horvát, a 26 hadosztályból három, a nyolc hadtestből pedig egy. A területi parancsnokságokból szintén egy jutna Horvátországnak.²⁹

Rudolf Stöger-Steiner gyalogsági tábornok, közös hadügyminiszter 1917. november 17-én az uralkodó számára készült emlékiratában kifejtette: Károly császár és király hozzájárulása a magyar szolgálati és vezényleti nyelvhez egy magyar hadsereg létrehozásához vezetne.

Károly 1918. január 8-án felhatalmazta Stöger-Steiner tábornokot, hogy az előterjesztésében foglaltakról tárgyaljon a birodalom mindkét felének kormányával. Már másnap lezajlott egy szóbeli megbeszélés a hadügyminiszter és Wekerle Sándor között, majd a magyar miniszterelnök január 20-án megkapta a közös hadügyminiszter részletes írásbeli javaslatait is.³⁰

József Ágost főherceg, vezérezredes a decemberi koronatanácson nem vett részt, viszont vele az uralkodó már 1917 szeptemberében tárgyalt a kérdésről. Károly eredeti elképzelése a Szurmay-féle javaslatnál lényegesen kedvezőtlenebb feltételeket tartalmazott Magyarország számára, mivel már dandárszinttől felfelé kötelezően és kizárólag a németet írta volna elő szolgálati és vezényleti nyelvként. Ez azonban még az addigi állapothoz képest is visszalépést jelentett volna, hiszen a magyar hadseregbe beleolvadó honvéhdadosztályok, illetőleg dandárok esetében is tiltaná a magyar nyelvet. Ráadásul a magyar hadsereg fenntartása értelemszerűen Magyarországot terhelné, továbbá az uralkodó fenn kívánta tartani magának a jogot, hogy a magyar ezredeket a birodalom egész területén állomásoztathassa. József főherceg saját javaslata, amelyet a szeptemberi személyes megbeszélést követően megküldött az uralkodónak is, lényegében a Szurmay által kidolgozott munkaanyagnak felelt meg. November 29-i kihallgatásán a főherceg azonban tapasztalhatta, hogy Károly császár és király a magyar alakulatok diszlokációján kívül még egy további fontos kérdésben sem volt hajlandó elfogadni indítványát. József Ágost szerint a magyar, illetve az osztrák himnusz használatát szigorúan területi elv szerint kellene elkülöníteni, azaz Magyarországon csak a magyar, Ausztriában pedig csak az osztrák himnusz lenne használható. Ehhez képest Szurmay kompromisszumos megoldása mindkét himnusz eljátszását tartalmazta, Magyarországon értelemszerűen először a magyart, Ausztriában pedig fordítva.

A decemberi koronatanács résztvevőinek többsége az egységes vezénylet és parancsnoklás fenntartásának fontosságát hangsúlyozta, a reform határozott elutasítására egyedül az egyébként magyarságát hangsúlyozó Tersztyánszky Károly vezérezredes vállalkozott. Az uralkodó végső konklúzióként azt állapította meg, hogy a tervezett reformok végrehajtására a háború befejezése előtt nem kerülhet sor. A megfelelő támogatás hiánya nem szegte azonban kedvét, és tovább folytatta az előkészítő tanácskozásokat.

1918. január 9-én részben új meghívottakkal tábornagi tanácskozásnak nevezett megbeszélést tartottak a Hadsereg-főparancsnokság székhelyén, a Bécs melletti Badenben. (A résztvevők nem mindegyike volt tábornagy, de valamennyien magas – vezérkari főnöki, hadseregarancsnoki – beosztást töltöttek be.) Erre a tanácskozásra az uralkodó – mivel véleményét ismerve számított támogatására – meghívta József Ágost főherceget is. A jelenlévők többsége (Jenő főherceg tábornagy, Franz Conrad von Hötzendorf tábornagy, Hermann Kövess tábornagy, Alexander Krobotin tábornagy, Eduard Böhm-Ermolli vezérezredes,

²⁹ Pollmann: i. m. 26–27.

³⁰ Allmayer-Beck: i. m.

Svetozar Boroević vezérezredes, Karl Kritek vezérezredes, Karl Kirchbach vezérezredes, Viktor Scheuchenstuel vezérezredes), József főherceg vezérezredest és Wenzel Wurm vezérezredest kivéve elutasította a magyar hadsereg háború utáni felállításának elképzelését és az uralkodó tervét annak nyilatkozatban történő közzétételéről. Az uralkodó egyelőre kénytelen volt az ügyet átmenetileg félretenni. A tanácskozás után Wekerle magyar miniszterelnöknek így nyilatkozott: „Az én meggyőződésem nem fog megváltozni, de oly erős ellenáramlatok vannak, hogy most nem vagyok abban a helyzetben, hogy megvalósíthassam.”³¹ Mindez azonban csak annyit jelentett, hogy az azonnali megvalósításra nem kerülhetett sor, a háttérben az előkészítő munka tovább folyt a közös Hadügyminisztérium felügyelete mellett.

A legfelsőbb egyértelmű kijelentés ellenére Wekerle miniszterelnök a magyar képviselőházban már január 31-én a hadsereg szétválasztásának korona általi jóváhagyására hívott fel. Február 10-én a magyar „Szabadság” napilap arról tudósított, hogy az uralkodó írásban kötelezte magát a kiegészítő magyar hadsereg háború utáni létrehozására.³²

Az ügy hullámai még a Monarchia Lajtán-túli képviselőinek otthont adó birodalmi tanácsot is elérték: dr. Ernst Seidler osztrák miniszterelnöknek 1918. március 7-én egy a témára vonatkozó interpellációt kellett megválaszolnia.

A közös hadügyminiszter vezérelve a kérdésben az volt, hogy a hadsereg elkerülhetetlennek látszó szétválasztását a katonai közigazgatás területére korlátozza, vagyis egyrészt két önálló irányítótestet kellene létrehozni, de az egységes parancsnokságot megőrizni. Úgy vélte, a hadsereg szétválasztása fejében a magyaroknak el kellene ismernie az egész haderő feletti császári parancsnokság létjogosultságát egy egybehangzó osztrák, illetve magyar katonai törvényben, mintegy az 1867-es kiegyezési törvény továbbfejlesztéseként.

A magyar miniszterelnök április 14-én kelt válaszában azonban nem hagyott kétséget afelől, hogy az ilyen irányú várakozások illuzórikusak. Konzekvensen teljesen tárgyalhatatlannak nevezte a közösen kiadandó katonai törvény javaslatát, sőt szembehelyezkedett a közös hadügyminisztérium, illetve az egységes legfelsőbb fővezérellet vagy a Hadsereg-főparancsnokság békeidőben való működésének fenntartásával.³³ A magyar szakértők továbbra is ehhez az állásponthoz tartották magukat, sőt az 1918. szeptember 12-én, jó másfél hónappal a Monarchia háborús veresége előtt a bécsi közös Hadügyminisztériumban tartott első, a birodalom kormányzatai képviselőinek jelenlétében megtartott megbeszélésen a magyar delegátus úgy vélte, ha a hadseregreform kérdésében nem jutnak eredményre, kormánya azt maga is végrehajtja. Az osztrák miniszterelnök képviselője úgy vélekedett, kormánya aligha van abban a helyzetben, hogy megakadályozza a hadsereg szétválasztását, a jelen lévő katonai szakemberek pedig most is visszafogottan nyilatkoztak.³⁴ Döntés tehát ekkor sem született, a frontokon hamarosan bekövetkezett katonai vereség és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása azután a hadseregreform kérdését is végérvényesen megoldotta.

³¹ Österreichische Wehrzeitung Nr. 20. vom 15. Mai 1925. 2.

³² KA MKSM 1918 38-2/3.

³³ Allmayer-Beck: i. m. ÖMZ 6/1968, 433–435.

³⁴ Allmayer-Beck: i. m. ÖMZ 6/1968, 433.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Allmayer-Beck, Johann Christoph: *AOK und „Armeefrage“ im Jahre 1918*. Österreichische Militärische Zeitschrift, Heft 6/1968.
- Deák István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztszjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1993.
- Frech, Christian: *Die Armeefrage in Österreich-Ungarn nach dem Ausgleich 1867–1914*. Diplomarbeit. Wien, 1988.
- Glaise-Horstenau, Edmund (unter der Leitung von): *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Erster Band*. Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen. Wien, 1930.
- Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1999.
- Hermann Róbert: *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2015.
- Katus László: *A közös hadsereg a dualista rendszerben*. In: Rác Árpád (szerk.): *Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján*. Rubicon-Aquila Könyvek, Budapest, 2000.
- Kriegsarchiv (KA) Wien, Militärkanzlei Seiner Majestät (MKSM) 1918.
- Österreichische Wehrzeitung Nr. 20. vom 15. Mai 1925. 2.
- Pollmann Ferenc: *Trianon felé. A magyar hadsereg ügye a Kiegyezéstől Trianonig*. Püldo Kiadó, Budapest, 2008.
- Somogyi Éva: *A hadseregfejlesztés és a birodalmi egység ellentmondásai a századfordulón. (Honvédtüzérség 1904.)* Hadtörténelmi Közlemények, 1982/4.